

Центр громадянської
просвіти
«Альменда»
<http://almenda.org>

Міністерство
освіти і науки
України
<http://www.mon.gov.ua>

Громадська ініціатива
Крим SOS
<http://krymsos.com>

Всеукраїнський конкурс уроків «18.05. Право на пам'ять»

028	Десятов Дмитро Леонідович	Мішково-Погорілівська санаторна школа-інтернат Миколаївської обласної ради
	Сизова Анна Володимирівна	Первомайський НВК «ЗОШ I-II ст.№15- колегіум»

Методична розробка веб-квесту «Чи можна вважати депортацію кримсько-татарського народу актом геноциду?»

Короткий опис проекту. В основу реалізованого проекту покладено педагогічну технологію веб-квесту. Участь у проекті взяли учні 11-тих класів двох шкіл Миколаївської області: Мішково-Погорілівської санаторної школи-інтернату та Первомайського НВК «ЗОШ I-II ст.№15 – колегіум».

На першому етапі перед учнями веб-квест постав як проблемне питання, над яким працювали чотири команди. Результати своїх досліджень учні зафіксували на створеному ними спільними зусиллями веб-сайті, що має свою унікальну структуру й редагувався в режимі вікі-технології. Тобто, кожен із учнів мав право редагувати будь-яку сторінку сайту.

На другому етапі учні обговорять результати своїх досліджень з іншими учасниками веб-квесту під час веб-конференції, проведення якої планується 18 травня 2015 року.

Електронна адреса веб-сайту проекту:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/vvedenie>

Мета: навчити учнів використовувати поняття «геноцид» для опису й аналізу історичних подій та історичних фактів; аналізувати, оцінювати й здійснювати синтез інформації отриманої з різних джерел інформації; оцінювати свої власні творчі здібності й вміння; використовувати інформаційний простір мережі Інтернет для розширення сфери своєї творчої діяльності та публікації результатів своїх досліджень; вплинути на формування емпатії учнів – глибокого й чутливого сприйняття історичної події.

Очікувані результати. Взявши участь у веб-квесті *учні будуть знати:*

1. передумови й причини депортації кримських татар;
2. обставини, характер, методи проведення та наслідки депортації кримськотатарського народу;
3. зміст й ознаки поняття «геноцид»;
4. становище кримськотатарського народу на території Криму, тимчасово окупованого Російською Федерацією.

Учні зможуть:

1. порівняти депортацію кримськотатарського народу з іншим геноцидом ХХ-го сторіччя;
2. знайти історичні джерела й усні свідчення, в яких розповідається про депортацію кримських татар;
2. знайти й опрацювати додаткову історичну літературу з теми;
3. опублікувати результати своїх досліджень на сайті веб-квесту;
4. взяти участь у веб-конференції між учнями Мішково-Погорілівської санаторної школи-інтернату й Первомайського НВК «ЗОШ І-ІІ ст. №15 – колегіум».

Форма проведення: веб-квест; конференція.

Обладнання: платформа для безкоштовного створення й редагування сайту в режимі wiki – **Google-sites**; служба Google для проведення відео-конференцій **Hangouts**.

План проведення веб-квесту

I. Мотиваційний етап. Вступне слово вчителів.

Географія геноцидів, які відбулися в ХХ ст., охоплює різні регіони світу, зокрема Європу, Азію, Африку. Україна у цьому контексті посідає скорботне місце, адже її земля стала останнім притулком, як для представників її титульної нації, так і для національних меншин. Саме Україна в її сучасних геополітичних кордонах стала єдиною територією, де в межах двох десятиліть було здійснено декілька геноцидів. Перший із них припадає на 1932–1933 рр., інші два – це Голокост й геноцид ромів, які відбулися в часи окупації України нацистськими загарбниками.

В умовах сьогодення, коли кримські татари, внаслідок анексії Кримського півострова Російською Федерацією, знову піддаються репресіям, увага всієї світової спільноти знову звернена до історичних процесів, які вже мали місце в історії цього багатостраждального народу і призвели до грубих порушень прав людини та масової загибелі депортованих кримчан. Отже, пропонуючи вам взяти участь у даному веб-квесті, ми, як свідомі громадяни України, можливо зможемо таким чином висловити підтримку нашим співвітчизникам – кримським татарам.

Темою нашого веб-квесту є депортація кримських татар. Частина істориків, наприклад, Г. Бекірова, розглядають депортацію кримських татар як акт геноциду. Свого часу подібної оцінки дотримувався й захисник кримських татар Петро Григоренко, який у 1968 році у своїй легендарній промові звернувся до кримських татар зі словами: «Те, що з вами зробили в 1944 році, має цілком певну назву. Це чистісінької води геноцид – один із найтяжчих видів злочину проти людства ...» (Григоренко А. А когда мы вернемся. – Нью-Йорк, Фонд «Крым». – С. 30.)

Як етноцид депортацію кримських татар розглядає Олександр Пагіря, співробітник музею «Територія терору» м. Львова.

Інші історики класифікують цей злочин сталінського режиму проти кримськотатарського народу, як злочин проти людяності.

Деякі стверджують, що у радянської влади не було поганих намірів щодо депортованих народів – вони мовляв, всього лише були переміщені на

проживання в інші місця. Так, один із сучасних політологів пише: «Ми легко вживаємо самі терміни «депортація», «геноцид». Але депортація – це інше... З Криму була насильницька міграція. Геноцид теж був, причому найжорстокіший, але – щодо кримчаків і євреїв. І ще циган».

Отож, ми пропонуємо вам, учням 11-х класів Мішково-Погорілівської санаторної школи інтернату та Первомайського НВК «ЗОШ I–II ст. № 15 – колегіум» взяти участь у веб-квесті, провести дослідження та відповісти на головне питання веб-квесту: **«Чи можна вважати депортацію кримськотатарського народу актом геноциду?»**.

II. Введення учнів в інформаційно-сміслову поле проблематики веб-квесту.

Вчителі пояснюють, що згідно «Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього», «під геноцидом» розуміють наступні дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) убивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; d) міри, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу».

Із часу свого першого вжитку існування терміну «геноцид» засвідчило свою складність і багатозначність. У сучасних публічних та політичних дискусіях, що відображаються в мас-медіа, термін подеколи використовують дуже загально й довільно, натомість в інших контекстах, як-от у міжнародному кримінальному праві, його значення чітко визначене.

У юридичній практиці дефініцію «геноцид» уперше використано під час роботи Нюрнберзького процесу (1945–1946 рр.) – міжнародного воєнного трибуналу над головними нацистськими воєнними злочинцями. У той же час, цей термін застосовано і в юридичній практиці окремих держав, зокрема, Польщі, яка притягла до кримінальної відповідальності одного з офіцерів вермахту, обвинуваченого в масових вбивствах цивільного населення.

Міжнародне право трактує геноцид як найтяжчий злочин проти людства. Така оцінка зумовлена тим, що геноцид – цілеспрямована кампанія, яка має за мету переривання існування групи, перешкоджає її природному відтворенню, збереженню генофонду, культурних основ тієї чи іншої спільноти загалом. З огляду на це, різні аспекти норм про злочин геноциду фігурують у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (1966 р.), Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинців і злочинів проти людства (1968 р.), проекті Кодексу злочинів проти миру, безпеки й людства (1991 р.), Римському статуті міжнародного кримінального суду.

Разом з тим не слід забувати, що сьогодні в науковій спільноті ведуться гострі дискусії пов'язані, із змістовою обмеженістю терміна «геноцид», викладеного в Конвенції.

Приклад Голодомору – одна з численних колізій, що виникають у разі застосування нормативного визначення геноциду в Конвенції ООН до опису конкретних прикладів масових знищень людей. Конвенція була продуктом політичної угоди між Заходом та радянським блоком, а не результатом академічної дискусії. За наполегливістю Радянського Союзу масове вбивство через політичні причини, яке зараз науковці називають політицидом, не

визнавалося, ймовірно тому, що інакше СРСР міг бути звинувачений у геноциді.

Подібні колізії виникають також у випадку масових убивств, учинених червоними кхмерами в Камбоджі, адже об'єктом масового терору червоних кхмерів стало все населення країни, а не лише меншини. На позначення цього феномена було запропоноване слово «автогеноцид», тобто «масове вбивство членів групи, до якої належать самі виконавці».

Насьогодні ж більшість науковців про здійснення геноциду говорять за наявності п'яти підставових передумов. Це: 1) послідовність атак виконавців із метою знищення членів певної групи; 2) виконавці є колективною або організованою силою; 3) жертви обрано на тій підставі, що вони належать до групи; 4) жертви беззахисні, їх убивають незалежно від того, чи чинять вони опір; 5) агресію здійснюють із наміром знищити групу, а масові вбивства, які здійснюють виконавці, санкціоновано державною владою.

Однак, термін «геноцид» залишається й надалі глибоко дискусійним терміном, зануреним у суспільні, юридичні, геополітичні дебати. Його застосування щодо того чи іншого випадку масового насильства, передбачає максимально повне відтворення всієї складності соціально-культурних взаємин в історії конкретної країни, на теренах якої відбувся геноцид, відходу від спрощеного викладу й пояснення такого явища в історії людства, як геноцид.

У ході своїх пояснень, вчителі наголошують на необхідності порівняння геноцидів між собою, адже на переконання історика – Т. Снайдера, це викликано тим, що увага до будь-якої з окремих переслідуваних груп, навіть у блискучому історичному виконанні, не в змозі пояснити те, що сталося. Досконале знання українського минулого не розкриє причин Голодомору.

Вивчення життя спільноти європейських євреїв може охопити Голокост, але не пояснити його. Нерідко те, що сталося із однією групою, стає збагненим тільки з огляду на те, що діялося з іншою (Снайдер Т. Криваві землі: Центрально-східна Європа між Гітлером і Сталіном // Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – С. 26.).

Порівняльний підхід у більшості випадків використовується науковцями, щоб виявити структурні паралелі й загальні закономірності між різними аспектами геноциду. При цьому науковці порівнюють геноциди, виходячи із типології та специфіки кожного геноциду.

Ретельне порівняння геноцидів допоможе виявити загальні тенденції у процесі, який завершується організацією і здійсненням геноциду. Здійснюючи подібний порівняльний аналіз, важливо не намагатися визначити ступінь страждання людей у випадку того чи іншого геноциду, чи ж встановлювати якусь ієрархію геноцидів. Кожен окремий випадок геноциду варто вивчати в його власних категоріях.

Отож, можливо, відповісти на головне питання веб-квесту «Чи можна вважати депортацію кримськотатарського народу актом геноциду», нам допоможе порівняльний аналіз. Спробуйте порівняти депортацію кримськотатарського народу з одним із геноцидів, що відбулися протягом ХХ-го сторіччя. Ми пропонуємо Вам здійснити порівняння депортації кримських татар з геноцидом вірмен. Чому? По-перше, геноцид вірмен є першим геноцидом у ХХ-му сторіччі. По-друге, в той час як ми будемо працювати над веб-квестом, 24 квітня в ряді країн визначено як День пам'яті жертв геноциду вірменського народу.

III. Організаційний.

Учителі описують сценарій та головні ролі учасників веб-квесту, попередній план роботи та огляд усього квесту. Визначається підсумковий результат самостійної роботи учнівських команд на першому етапі.

Вчителі ознайомлюють учнівські команди з процедурою роботи, яку необхідно виконати учнівській команді й кожному учаснику веб-квесту окремо. Учні ознайомлюються з основними критеріями та параметрами виконаного завдання, над яким буде працювати окрема учнівська команда (див. додатки).

Так як мета роботи не змагальна, то в процесі роботи над веб-квестом відбувається взаємне навчання усіх учнів. Учнівські команди спільно підводять підсумки виконання кожного завдання, учасники обмінюються матеріалами для досягнення спільної мети. На цьому етапі відбувається пошук й опрацювання інформації з теми, розробка структури сайту, створення матеріалів для сайту та їх доопрацювання.

Завдання для учнівської команди № 1

Основне питання: «У якій літературі та Інтернет-ресурсах ми можемо знайти інформацію про депортацію кримськотатарського народу?»

Тип завдання: створення інформаційної бази для розв'язання проблеми.

Алгоритм роботи учнівської команди

1. Ознайомтеся уважно із завданням вашої команди.
2. Розподіліть між собою ролі та індивідуальні завдання.
3. Визначте основні етапи роботи вашої команди над завданням.
4. Ознайомтеся з правилами бібліографічного опису літератури та Інтернет-ресурсів.
5. Спільними зусиллями складіть й систематизуйте список знайденої вами літератури та Інтернет-ресурсів.

Завдання для учнівської команди № 2.

Основне питання: «Як закарбувалася депортація кримськотатарського народу у спогадах очевидців?»

Тип завдання: наукове дослідження.

Алгоритм роботи учнівської команди

1. Ознайомтеся уважно із завданням вашої команди.
2. Розподіліть між собою ролі та індивідуальні завдання.
3. Визначте основні етапи роботи вашої команди над завданням.

4. Ознайомтеся з пам'яткою для роботи з усними свідченнями та фотодокументами.

5. Розмістіть знайдені вами джерела на сторінці своєї команди.

6. Зробіть висновки, до яких ви дійшли в процесі роботи над завданням.

Завдання для учнівської команди № 3.

Основне питання: «Як склалася доля кримськотатарського народу після депортації?»

Тип завдання: журналістське розслідування.

Алгоритм роботи учнівської команди

1. Ознайомтеся уважно із завданням вашої команди.
2. Розподіліть між собою ролі та індивідуальні завдання.
3. Визначте основні етапи роботи вашої команди над завданням.
4. Ознайомтеся з правилами ведення журналістського розслідування.
5. Спільними зусиллями складіть журналістське досьє – зберіть інформацію з різних джерел про долю депортованих кримських татар (можна використовувати результати роботи команди № 1).

6. Перевірте достовірність свідчень, проаналізуйте їх, виявіть протиріччя та наявні упередження.

7. Узагальніть отриману інформацію, підсумуйте та зробіть власні висновки.

Завдання для учнівської команди № 4.

Основне питання: «Які спільні та відмінні риси можна помітити між депортацією кримських татар та геноцидом вірмен?»

Тип завдання: аналітична задача.

Алгоритм роботи учнівської команди

1. Ознайомтеся уважно із завданням вашої команди.
2. Складіть спільними зусиллями план роботи вашої команди над завданням. Визначіть основні шляхи і етапи роботи вашої команди над завданням. Розподіліть між собою ролі та індивідуальні завдання.

3. Пригадайте історію яких геноцидів ви вивчали на уроках історії.
4. Визначіть в групі, за якими ознаками ви будете здійснювати порівняння? Чому?
5. Використайте літературу та джерела зібрані іншими командами для виконання свого завдання.
6. Зробіть висновки та оформте результати своєї роботи на відповідній сторінці сайту веб-квесту.
8. Оцініть результати своєї роботи згідно форми для самооцінювання, скориставшись відповідною сторінкою сайту веб-квесту.

IV. Основний етап. На цьому етапі учні розміщують результати своєї роботи на сайті веб-квесту.

Результати роботи учнівської команди № 1.

Електронна адреса сторінки:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/resursy>

Протягом веб-квесту учнями було знадено й опрацьовано більше 20 різноманітних джерел (див. додатки).

Результати роботи учнівської команди № 2.

Електронна адреса сторінка групи:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/spogadi-ocevidciv>

Результати учнівської команди № 3.

Електронна адреса сторінки групи:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/pisla-deportacii>

Текст статті, створений учнями в режимі wiki (спільного редагування), подається також в додатках (див. додатки).

Результати роботи групи № 4.

Електронна адреса сторінки групи:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/genocidi-xx-go-storicca>

Результатом роботи групи стала таблиця наступного змісту:

Депортація кримськотатарського народу та геноцид вірмен

Питання для порівняння	Геноцид вірмен	Депортація кримськотатарського народу
Ідеологічне обґрунтування	Вірмени, як і інші християни, сприймалися як потенційні зрадники Османської імперії. Під час Першої світової війни частина вірмен служила в турецькій армії, інша ж – на боці Російської імперії. Останній симпатизувало чимало вірмен – факт, який, зрозуміло, не пройшов повз увагу керівництва молодотурків. Вірмен звинувачували в симпатіях до ворогів-росіян на Кавказькому фронті і в планах створити об'єднану Вірменію під покровительством Росії. Вірмени, як немусульмани, були неповноправними громадянами - вони не мали права носити зброю, свідчити у суді, платили вищі податки.	Офіційною причиною депортації вказувалася співпраця кримських татар з нацистською Німеччиною під час Другої світової війни.
Політична сила, відповідальна за організацію геноциду	Організатором злочину виступив уряд країни. Сам геноцид здійснювався за допомогою армії, поліції, жандармерії й «Спеціальної організації» (Тешкіліті махсуссе), створеної для цієї мети й за ініціативою Центрального комітету правлячої партії. Особисту відповідальність несуть лідери молодотурків: Талаат, Джемаль і Енвер, а також керівник «Спеціальної організації» Бехаєддін Шакир.	Відповідальність за організацію депортації кримських татар лежить на радянській державі та її керівниках. Безпосередньо депортація була ініційована 10 травня 1944 р. Л. Берією, який звернувся до Й. Сталіна з доповідною запискою про необхідність виселення з Криму татар.
Методи здійснення геноциду	Для здійснення злочину із різних в'язниць Оттоманської імперії були відібрані й звільнені тисячі кримінальних злочинців та рецидивістів, які за задумом організаторів, не повинні були проявити жалю й милосердя ні до жінок, ні до дітей. Кривава різанина здійснювалася в шести провінціях Анатолії та Трапезундській провінції безпосередньо силами Третьої армії, на чолі якої стояв генерал Махмуд Кемаль. Для всіх інших	Примусове виселення кримськотатарського населення та створення в подальшому таких життєвих умов, що були розраховані на повне чи часткове фізичне знищення.

	було обрано інший метод – безкінечні піші переходи через пустелю.	
Реакція міжнародної спільноти на акт геноциду	<p>Під час Першої світової війни у країнах Антанти преса детально описувала знищення вірмен на території Туреччини. Проте в Німеччині, яка була її союзницею, влада здійснювала сувору цензуру повідомлень у пресі про масові вбивства вірмен. Офіційні документи німецького уряду, які стосувалися цих подій, були опубліковані тільки після закінчення війни.</p> <p>Держави Антанти реагували на події в Туреччині достатньо повільно й неефективно. 27 квітня 1915 року посол Росії ініціював прийняття спільної декларації, в якій би засуджувалися дії турецької влади. Але у результаті довгих перемовин, викликаних різними політичними інтересами держав-союзниць, й редагувань тексту, спільна Декларація Англії, Росії та Франції була прийнята й опублікована лише 24 травня 1915 року. У Декларації дії турецького уряду визначалися як злочин проти людства й цивілізації. Особиста відповідальність за цей злочин покладалася на всіх членів турецького уряду, а також на тих його місцевих представників, які виявляться причетними до злочину.</p> <p>Геноцид вірмен визнаний і засуджений багатьма країнами світу і впливовими міжнародними організаціям. Першим геноцид вірмен офіційно визнав і засудив Уругвай (1965 р.). У 1984 Міжнародний Гаазький трибунал, в 1987 – Європейський Союз. Геноцид вірмен офіційно визнали і засудили Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Швеція, Нідерланди, Швейцарія, Росія, Польща, Греція, Кіпр, Словаччина і ряд інших держав. У деяких країнах ЄС за заперечення історичного факту геноциду вірмен внесена кримінальна відповідальність (до 4 років позбавлення волі). 40 з 51 штату США офіційно оголосили 24 квітня Днем пам'яті жертв</p>	Стаття 442 Кримінального кодексу України майже дослівно повторює означення геноциду. Тим не менш, не тільки українські ЗМІ, а й досвідчені вчені, розглядаючи цей аспект кримськотатарської проблеми, часто спираються не на юридично-правові норми національного або міжнародного законодавства, а на значно спрощені уявлення про геноцид, наприклад, такі: «геноцид передбачає намір повністю фізично знищити народ». Ситуація дещо змінилася у 2005 році: 11 грудня 4-та сесія четвертого Курултаю кримськотатарського народу визнала депортацію 18 травня 1944 року й наступні десятиріччя насильницького утримання кримських татар у місцях вигнання актом геноциду корінного народу Криму.

	<p>геноциду вірменського народу. Визнання геноциду вірмен є обов'язковою умовою для вступу Туреччини в ЄС.</p>	
Спільні риси	<p>Обидві жахливі події відбувались під час війни. Головне звинувачення влади полягало в тому, що, начебто, і вірмени, і кримські татари, співпрацювали з ворожою державою. Методом розправи була обрана депортація, в ході якої більша частина населення вимерла.</p>	
Відмінні риси	<p>Відмінним було те, що геноцид вірмен проходив в декілька стадій, і крім депортації були організовані масові вбивства цивільного населення. Геноцид вірмен визнають багато держав.</p>	
Висновок	<p>Отже, виконавши порівняльний аналіз, наша команда може стверджувати, що депортацію кримських татар можна вважати актом геноциду. Адже ми бачимо спільні риси між цими подіями.</p>	

V. Підсумково-рефлексивний. На цьому етапі учням було запропоновано написати висновки і узагальнення у вигляді есе (див. пам'ятку в додатках). У ході реалізації проекту, в учнів спонтанно виникла ідея намалювати власні малюнки на тему депортації кримських татар. Для цього на сайті проекту було створено відповідну сторінку

(<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/pisla-deportaciie/deportacia-ocimaditej>).

Нижче подаються уривки з окремих учнівських рефлексій. Електронна адреса сторінки для висновків та рефлексій:

<https://sites.google.com/site/1805pravonapamat/kollega---kollege>

Солганюк Анна: «Вивчаючи цю проблему, я багато нового дізналася. Зовсім по-іншому стала дивитися на історичні події. Коли ми тільки почали вивчати цю тему, мене вона не дуже зацікавила, адже мало хто наголошував на подробицях цих подій. Працюючи у веб-квесті я відкрила для себе правду. Коли я вивчала Інтернет-ресурси, в мені здіймалася хвиля обурення і жалю. І зараз не можу зрозуміти, чому карательське око пало саме на татар?!»

Виноградова Саша: «Опрацьовуючи матеріал, я більш широко уявила собі депортацію кримських татар. Тобто, раніше, я знала, що відбулася депортація татар, але не цікавилась, якими були причини виселення цього народу, як саме відбувалося виселення, що людям прийшлося пережити і до яких наслідків все це призвело. І мене дуже вразило відношення влади до дітей та до Героя Радянського Союзу.»

Чорнобривець Тетяна: «Як для мене, то корисною виявилась можливість розвинути свої аналітичні здібності і вміння поглянути на ситуацію з іншого боку. Бо, вивчаючи цю тему на уроках історії, я вважала депортацію лише історичною подією, я не дивилась на це так широко. Тема дослідження викликала почуття жалю і обурення тим, що такі події відбувались в історії. Напевно, найважче для мене було – відкинути всі почуття і просто оцінювати факти про геноцид і депортацію, тому, що, якби я звертала увагу лише на почуття, то не досягла кінцевого результату.»

Алексійчук Олена: «Проблема відновлення в правах кримсько-татарського народу на сьогодні є дуже актуальною. Татари – це корінний народ Криму, землею, якого розпоряджаються інші народи впродовж багатьох років. І зараз в анексованому Росією Криму відбуваються численні порушення прав кримських татар: закриття єдиного телеканалу «АТР», в будинках та мечетях відбуваються

обшуки, заарештовують лідерів кримсько-татарського руху. Сталін виселив кримсько-татарський народ з рідної землі. Прямим наслідком депортації кримських татар стало їх вимирання. Спираючись на джерела міжнародного права, можна сміливо сказати, що радянська влада здійснила геноцид щодо кримсько-татарського народу.»

Єфимова Анастасія: «Працюючи над веб-квестом, я дізналася багато нової інформації для себе. Я вважаю, що керівництво СРСР вчинило злочин, який можна з впевненістю називати геноцидом. Нелюдське відношення до кримських татар після закінчення Другої світової війни, вразило мене і вжахнуло водночас. Це змусило мене роздумувати над питанням: «А чому саме кримські татари?». Я прийшла до думки, що так сталося через малочисельність кримських татар на території України. І насправді, їх було набагато легше виселити ніж інших, тим паче, що підтримки від інших народів вони не чекали, адже сталінський режим зробив усе, аби в очах людей кримські татари поставали ворогами народу.»

Ульянчук Олександра: «Під час проведеного дослідження я більше дізналася про життя цього народу, його історію. Із спогадів очевидців того страшного дня, я змогла краще зрозуміти почуття та переживання людей. Також участь у цьому веб-квесті дала змогу мені розширити свої знання з приводу значення терміну «геноцид», і тепер я розумію, що це поняття достатньо широке і має навіть декілька значень.

Що стосується питання чи депортація кримськотатарського народу це акт геноциду чи ні? На мою думку, депортацію кримських татар можна вважати геноцидом, оскільки спираючись на визначення геноциду в Конвенції ООН, однією із ознак геноциду є навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення. Ми, протягом нашого дослідження мали безліч доказів жахливих умов перевезення та життя після депортації кримських татар.»

Додатки

1. Форма для самооцінювання виконаного командою завдання

	Відмінно	Добре	Задовільно
Розуміння завдання й розкриття теми	Сторінка демонструє точне розуміння завдання; містить матеріали, які мають безпосереднє відношення до теми	Сторінка містить в собі матеріали, які мають безпосереднє відношення до теми, так й матеріали, які не мають прямого відношення до неї	Сторінка містить матеріали, які не мають безпосереднього відношення до теми
Джерельна база	Використано більше 5-ти джерел інформації; джерела цитуються у відповідності із загальноприйнятими вимогами; всі використані джерела проаналізовано й оцінено	Використовується обмежена кількість джерел (не більше 5-ти); не вся інформація взята із достовірних джерел; частина джерел не має прямого відношення до теми	Використовується одне джерело; не зроблено спробу оцінити й проаналізувати використану інформацію
Виконання	Висновки повністю	Висновки частково	Випадкова підбірка

завдання	аргументовані. Повністю дана відповідь на поставлене питання	аргументовані. На частину питань не подається відповідь	матеріалу; інформація не точна; неповна відповідь на поставлене питання
Форма сторінки	Чітка і логічна структура представленої інформації; демонструється критичний аналіз й оцінювання опрацьованої інформації; визначено чітко позицію команди до розглядуваної проблеми; приваблива й оригінальна форма сторінки	Інформацію структуровано не повністю; недостатньо чітко визначено позицію команди щодо розглядуваної проблеми; форма сторінки вимагає незначних доопрацювань	Інформацію не структуровано; не дається відповіді на питання; форма сторінки неприваблива й вимагає значних доопрацювань
Творчий підхід	Запропоновано різні підходи до розв'язання поставленої проблеми. Робота відрізняється оригінальністю й яскравою індивідуальністю	Демонструється тільки одна точка зору на розв'язання проблеми; проводяться порівняння, з яких не зроблено висновків	Інформацію скопійовано з використаних джерел; відсутній критичний й творчий підхід до розв'язання проблеми; робота слабо пов'язана з темою веб-квеста
Робота команди	Вся діяльність роботи рівномірно розподілена між усіма членами команди	Робота над матеріалом розподілена між більшістю членів команди	Роботу виконували декілька учнів команди

2. Список знайдених джерел і літератури учнівською командою № 2

№ з/п	Назва джерела	Короткий опис	Електронна адреса ресурсу
1	Артазей А. СБУ передала Меджлису рассекреченные данные о депортации крымскотатарского народа // газета «Факты и комментарии». 05.06.2014	В статті містяться спогади Мустафи Джемілева, у яких він стверджує, що депортація передбачала не лише фізичне знищення кримських татар, а й знищення культурної та духовної спадщини корінного етносу Криму.	http://fakty.ua/182798-sbu-peredala-medzhlisu-rassekrechennye-dannye-o-deportacii-krymsko-tatarskogo-naroda
2	Бажан О. Г. Депортація	Перші об'єктивні та неупереджені	

	народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб // Кримські татари: історія та сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995.	історичні наукові розвідки, присвячені темі депортацій народів Криму у період Другої світової війни, з'явилися в УРСР та Російській Федерації на хвилі «горбачовської перебудови» наприкінці 1980 — на початку 1990-х років.	
3	Бекірова Г. «Бабушка, братья и сёстры умерли в первые месяцы».	Гульнара Бекірова про літературні та документальні свідчення депортації кримських татар. З вуст дітей-очевидців.	http://www.gazeta.ru/comments/2014/05/15_a_6035129.shtml
4	Бекірова Г. Депортація кримських татар як геноцид.	Відеоконференція та електронна версія статті Г. Бекірової, в якій відомий кримськотатарський історик обґрунтовує свій погляд на депортацію кримських татар як акт геноциду. Текст статті подається за збірником: Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. - Львів: ЗУКЦ, 2012. - С. 101-106.	http://www.novadoba.org.ua/bekirova
5	Бекірова Г. Т. Крымско-татарская проблема в СССР (1944—1991). Симферополь, Оджакъ, 2004.	У п'яти розділах «Крымскотатарской проблемы в СССР...» розглядається історія взаємовідносин між радянською владою та активними соціальними групами кримськотатарського народу з 1944 по 1991 р. Описані у книзі події розглядаються з позиції народу та влади. Це стало можливо завдяки використанню в дослідженні як документів офіційних радянських інстанцій, так і матеріалів національного руху та усної історії.	http://www.kirimtatar.com/Chronics/gbbook.html
6	Бекірова Г. Страницы крымской истории. Живой факел над Крымом.	Стаття Г. Бекірової про життя, боротьбу та трагічну смерть Муси Мамута - борця за право кримських татар проживати на рідній землі.	http://ru.krymr.com/content/article/268599_25.html

7	Бекирова Г. Страницы крымской истории . «Спецпереселенцы не имеют права...»	Стаття Г. Бекірової, у якій автор доводить, що постанова уряду № 35 «Про правове становище спецпереселенців» фактично перетворювала депортовані народи на рабів і суперечила Конституції СРСР. На прикладі долі родини Зеліхи Пашиєвої показує читачу , що депортованими були усі кримські татари, навіть ті, що воювали у Червоній армії, перебували в партизанському русі та зазнавали репресій від нацистів в роки окупації Криму.	http://ru.krymr.com/content/article/26779236.html
8	Бекирова Г. Страницы крымской истории. «Человек, поглощенный судьбой своего народа» - Айше Сейтмуратова.	Стаття Г. Бекірової про складну долю незламної Айше Сейтмуратової, однієї з активних учасниць національного кримськотатарського руху, яку не скорили ні заслання до таборів, ні еміграція.	http://ru.krymr.com/content/article/26842406.html
9	Беліцер Н. Депортація кримських татар як ще один геноцид в СРСР.	Доповідь Наталі Беліцер (Інститут демократії імені Пилипа Орлика) на науковому семінарі «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні в контексті злочинів геноциду ХХ-ХХІ ст.» допомагає виявити риси геноциду в депортації кримських татар.	http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=498&Itemid=381
10	Бугай М. Ф. Депортация народов Крыма: документы, факты, комментарии. – М., 2002.	У книзі вперше оприлюднюються документи і матеріали з історії депортації народів Криму - кримських татар, греків, болгар, вірменів, німців та «інших», що були виявлені у фондах державних архівів.	http://demoscope.ru/weekly/2005/0185/biblio07.php
11	Геноцид вірмен	Сайт, присвячений пам'яті жертв геноциду вірмен у Туреччині у 1894-1923 рр., містить велику інформаційну базу про причини та перебіг геноциду вірмен, а також визначення поняття «геноцид» та приклади інших геноцидів в історії людства.	http://genocide.ru/
12	Дагджи Т. Ш. Сталинский геноцид и этноцид крымскотатарского народа. Документы,	Збірник документів, укладений Тимуром Дагджи, ветераном національного руху кримськотатарського народу, у	http://www.hks.re/wiki/doku.php?id=krymskie_tatary

	факты, комментарии. Симферополь, 2008.	якому зафіксовано, як планувалася та реалізовувалась депортація кримських татар. Автор наполягає на визнанні сталінської депортації геноцидом кримськотатарського народу.	
13	Автор невідомий. Депортація кримських татар.	Приклад сайту, в якому невідомий автор намагається обґрунтувати й захистити радянську позицію по відношенню до депортації кримських татар. Автор статті описує причини та умови, у яких відбувалася депортація кримських татар. За його словами, умови були в декілька разів кращими, ніж ті, у яких їхали на фронт солдати Червоної армії. До того ж автор акцентує увагу читача на тому, що в часи Другої світової війни кримські татари активно співпрацювали з німцями.	http://lemur59.ru/nod/e/9022
14	Автор невідомий. Депортація кримських татар у 1944 р.	У статті міститься опис депортації, її перебіг та наслідки для Криму і самого кримськотатарського етносу.	http://level.pp.ua/forum/52-149-1
15	Земсков В. Н. Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных (1954–1960) // Социологические исследования. – 1991. – № 1.	У даному дослідженні зазначається, що відправлення на спецпоселення нових контингентів не припинялося до самої смерті Й. Сталіна. В результаті на 1 січня 1953 р. чисельність спецпоселенців досягла максимальної кількості – 2753356 чоловік.	
16	Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: Історія та Сучасність.	Робота Юрія Зінченка присвячена взаємовідносинам кримських татар з українцями, ставлення татар до України.	
17	Из истории СССР. Депортация крымских татар из Крыма.	Стаття містить опис причин депортації кримських татар та масштабів цієї події.	http://www.liveinternet.ru/users/4215838/post329928778/
18	Кармазін Ю. Депортація з Криму в 1944 році –	Юрій Кармазін описує репресії, яких зазнав кримськотатарський	http://karmazin.org.ua/2014/05/17/deportaci

	найбільша трагедія кримськотатарського народу.	народ, та наголошує на необхідності в підтримці і захисті прав кримських татар українцями. До статті додається відео.	ya-z-krimu-v-1944-roci-najbilsha-tragediya-krimskotatarskogo-narodu/
19	Мустафа Джемилев о депортации крымских татар.	Спогади Мустафи Джемілева про депортацію кримських татар та їхнє життя після депортації .	http://flot2017.com/item/history/38320
20	Пагіря О. Депортація кримських татар у травні 1944 р. (до 70-ї річниці трагедії).	У статті розкриті причини злочинної діяльності сталінського керівництва щодо кримських татар, а також містяться спогади депортованих кримчан про процес їх примусовго переселення. Автор статті, Олександр Пагіря, науковий співробітник музею «Територія терору» (м. Львів), визначає процес депортації як етноцид та геноцид кримськотатарського етносу.	http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=405
21	Сары А. «Скорее от журналистики откажусь, но от родного братаникогда!».	Стаття присвячена 95-й річниці народження талановитого кримськотатарського письменника Рустема Муедина. У статті розповідається про долю та поневіряння молодого письменника Р. Муедина, шлях до журналістики якому був закритий через наявність брата-емігранта, від якого влада змушувала Рустема відмовитися.	http://ru.krymr.com/content/article/25449620.html
22	Спецпроекты Крым. Реалии / Депортация крымских татар.	Архів із 35 статей та відео зі спогадами очевидців, що пережили депортацію.	http://ru.krymr.com/archive/deportation/latest/17009/17010.html
23	«История одного народа. Хайтарма» (Найтарма, 2013).	Перший художній фільм (2013 р.), що розповідає про трагічну дату — 18 травня 1944 року – сталінську депортацію кримських татар. У центрі сюжету фільму – льотчик, двічі герой Радянського Союзу, Аметхан Султан. У травні 44-го року, після звільнення Севастополя, Аметхан направляє на кількадечну відпустку до рідної Алупки. В нього на очах 18 травня і розпочинається депортація кримських татар.	http://haytarma.ru/#ru

Текст статті, створений учнівською командою № 3, «Як склалася доля кримськотатарського народу після депортації?»

У кожного народу є дати, які викликають біль у народній пам'яті. Для кримських татар такою датою є 18 травня 1944 року. Здавалося б, треба жити і радіти, що, нарешті, Крим звільнено від окупантів, чекати завершення війни, відбудувувати зруйновані міста та ростити квітучі сади! Та не судилося...

11 травня 1944 р. Йосип Сталін підписує «**Постанову Державного комітету оборони СРСР про виселення кримських татар з території півострова Крим**». Ідеологічним обґрунтуванням для депортації стала «зрада» татар в період війни. Безперечно, серед народу були ті, хто переходив на бік ворога, або вступав до створених німцями «добровольчих» татарських військових підрозділів. Та, як свідчать історики, таких серед кримчан були одиниці. Більшість чоловіків – кримських татар з першого дня війни перебували на фронті у лавах Червоної Армії. Тому єдиною провиною їхніх дружин, батьків та дітей, було перебування останніх в окупованому німцями Криму. Але куди було тікати кримським татарам, коли армія – захисник відступила, віддавши півострів ворогу?

Уся підлість ситуації полягає ще в тому, що радянська влада провела депортацію кримчан, виселивши жінок, старих і дітей, поки їхні чоловіки, перебуваючи на фронтах війни, звільняли від нацистів решту територій Радянського Союзу та країни Східної Європи, і не могли захистити свої родини від свавілля сталінського режиму.

Зі спогадів депортованих кримських татар можемо побачити, що примусовому переселенню підлягали навіть ті, хто повернувся додому з війни, але, як виявилось, не вчасно: *«Тато п'ятнадцятого повернувся, шістнадцятого був удома, НКВСівці вітали батька з поверненням, а через два дні нас виселили з Криму, – згадує **Несібе-анте**, жителька півострова. – Коли прийшли виселяти, тато не повірив. Показав документи свої, говорив, що служив чотири роки. Руки однієї не було в нього, в лівій тримав документи... гвинтівкою по руці вдарили і виштовхнули з дому. На збори дали 5 хвилин, взяти з собою нічого не встигли, бо до нас прийшли пізніше, ніж до інших. Та й що можна встигнути взяти за 5 хвилин? Звичайно ж, одяг узяти встигли, так і вивезли нас в Узбекистан».*

Депортації підлягали навіть ті, хто за час окупації німцями Криму діяв у партизанському русі опору. Прикладом є доля родини **Нарімана Маметова**. Він, будучи підлітком, збирав свідчення та допомагав партизанам роздобувати харчі, його рідні були партизанами, але попри все, родина Нарімана також була депортована. *«Бабушка взяла некоторые документы и Коран. Отвезли на бахчисарайскую станцию, погрузили в товарные двухъярусные вагоны, там было очень тесно. Я не мог поверить во все происходящее, «этого не может быть», – думал я. Я думал, что если Сталин узнает о происходящем, он все исправит, вернет все на круги своя. Помню, когда наш вагон покидал территорию Краснопереконска, женщины, старики, дети – все рыдали и говорили: «Прощай, наш родной Крым, мы еще вернемся!»», – згадує **Наріман Маметов**.*

Кримськотатарські чоловіки, які поверталися з Червоної армії після закінчення війни, одразу направлялися до спецпоселень, куди були переселені їхні родини. У кращому випадку з'єднатися з рідними вони могли далеко поза межами Криму, якщо взагалі ще заставали свою рідню живою. Адже депортовані народи потрапили на територію Узбекської РСР не в повному складі. Умови перевезення людей були жахливими, тому багато-хто помирав ще в дорозі, не доїхавши до пункту призначення.

«У вагоні було багато людей, моя тітка була вагітна, там же і народила. Дитина не вижила, а тіло довелося викинути у віконце, бо солдати не відкривали дверей. Будучи дітьми, ми збирали бліх зі старих і камінням давили їх. На деяких станціях нам приносили їжу, води практично не було, люди кричали: «Води, води!»», – згадує одна з депортованих.

Спогади депортованих з різних районів Криму настільки подібні, що не залишається сумніву в їх правдивості: *«Вранці замість привітання добірна лайка і запитання: трупи є? Люди за померлих чіпляються, плачуть, не віддають. Солдати тіла дорослих викидають у двері, дітей - у вікно...».*

«Медичного обслуговування не було. Померлих виносили з вагона і залишали на станції, не даючи ховати.»

«Про медичне обслуговування й мови не могло бути. Люди пили воду з водойм і звідти ж брали про запас. Воду кип'ятити можливості не було. Люди почали хворіти дизентерією, черевним тифом, малярією, коростою, воші мучили всіх. Було спекотно, постійно мучила спрага. Померлих залишали на роз'їздах, ніхто їх не ховав.»

«Через кілька днів шляху з нашого вагона винесли померлих: стареньку і маленького хлопчика. Поїзд зупинявся на маленьких полустанках, щоб залишити померлих. ... Ховати не давали.»

Фактично обікравши незаконно депортованих кримчан, влада не піклувалася про створення більш-менш зручних умов для переселенців. Ставлення до людей було гірше, ніж до худоби. Після переселення умови життя були настільки жахливі, що люди вимирали цілими селами. Ось уривки з листів, де депортовані пишуть родичам на фронті про те, яким було їхнє життя після депортації. (Звісно ці листи не дійшли до адресатів, адже були конфісковані чекістами НКВС.)

З листа Сулейманову Халилю від сина Муси: *«...Рабочим дают 300 грамм хлеба, иждивенцам 150 грамм. Все что было продали и теперь не знаем, что делать. Сервер, Виляда, Ленар и Гульнара умерли. Мама лежит в больнице, у нее опухли ноги, я и Мария болеем малярией, Лиля с поносом... Из нашей деревни умерло 50 человек. Папа! Если дядя Сетар там, то передай, что у них умерли Фазыл, Нурус и Якуб, а жена нездорова...»*

Асанову Ільясу повідомляє його родичка **Абласва Ліля**: *«Из нашей деревни умерло 26 человек, также и в других деревнях. Из колхоза почти ничего не дают, государственную помощь тоже перестали давать... Не знаем, что делать будем. Квартиры очень плохие, от дождя не защищены. Скоро нас всех, наверное, не будет. Посылаю список умерших: 1). Аджи-Алим, 2). Джелиля, мать Шевкета, 3). Асанжоскай - отец Эсма... (далее перечисляется в письме еще 16 человек). (Письмо Асанова конфисковано).»*

Садлаєв Номан (Узбецька РСР, Хортингинський район, Кіровська сільська рада, колгосп «Правда») пише своєму сину Номанову Абдураману: *«...Твоя мать и тетя Капие умерли от малярии, я тоже болел долго, но выздоровел. У некоторых умерли отец и мать, остались одни дети. На днях скончалась Асанова Зейнеб, они конечно умерли от голода. Фатьма, Изоре
тоже
умерли...»*

А ось **Рефатова Хотидже** (Узбецька РСР Самаркандська область) пише Метову Сулейману, що з числа депортованих померло вже близько 70 тисяч, і додає, що *«если раньше снабжали хотя бы рисом, то теперь и его перестали давать».* *«Одразу після приїзду і ми жили в бараках, які будувалися для ув'язнених. Там не було ні води, ні світла, а через хвороби та інші епідемії почали один за одним вмирати люди. Пам'ятаю, як дитина плакала, смокчучи груди вже мертвої матері. Тіла померлих ховати було нікому і нічим, їх з'їдали шакалі. Коли чули про шакалів, дуже боялися. Потім, у серпні, ми збирали колоски, які залишилися на полі після жнив. Один хлопчик хотів заховати жменьку колосків у мішечку, помітивши це, його прив'язали до коня і гнали його, доки підліток не помер», – розповідає **Несіб-апте**.*

Значне число переселенців, виснажених після трьох років життя в окупації, загинуло в місцях висилки від голоду і хвороб в 1944–1945 роках. Оцінки числа загиблих в цей період сильно різняться: від 15-25 % за оцінками різних радянських офіційних органів до 46 % за оцінками активістів кримськотатарського руху, збирали відомості про загиблих в 1960-і роки. Так, за даними ОСП УзРСР тільки «за 6 місяців 1944, тобто з моменту прибуття в УзРСР і до кінця року, померло 16 052 чол. (10,6 %)».

Протягом 12 років, до 1956 р., кримські татари мали статус спецпереселенців, що

передбачав різні обмеження в правах, зокрема заборону на самовільний (без письмового дозволу спецкомендатури) перетин кордону спецпоселення і кримінальне покарання за його порушення. Відомі численні випадки, коли людей засуджували до багаторічних (до 25 років) термінів таборів за те, що ті відвідували родичів у сусідніх селищах, територія яких належала до іншого спецпоселення.

Не можуть залишати без емоцій спогади **Аблямитової Едіє**: *«В 1945 г. мама отдала меня в школу в 1-й класс. Но уже в конце сентября я не стала ходить в школу из-за того, что нечего было одеть и обувь. На следующий год мама достала где-то кирзовые ботинки, фуфайку, мужскую шапку-ушанку и я опять пошла в 1-й класс. Со старшими ходила за 15 км собирать гнилую картошку, которую осенью колхоз не успел собрать из-за выпавшего снега. Из неё мы пекли лепешки. Каждый год во время каникул утром рано уходили в лес собирать ягоды. Я продавала их на базаре и покупала необходимые продукты. Нам не разрешали сажать картошку. Но мы умудрялись далеко за городом сажать картошку. Мы с сестренкой сами на спине несли семена картошки, сажали, окучивали. Привозить выращенную картошку домой помогали соседи. Картошку мы заготавливали почти на весь год. Мама нам не помогала, потому что работала по 12 часов в сутки. Так что детства, как такового, у меня не было.*

После окончания войны, отец приехал в наше село инвалидом ВОВ. Так как в наше село нужно подниматься высоко, он устал, сел отдохнуть и уснул. Его увидела односельчанка нетатарской национальности и заявила в сельсовет. Его за это военным трибуналом осудили на 12 лет тюремного заключения. Сидел он в Воркуте в Коми АССР с 1945 по 1953 год. После амнистии и смерти Сталина, был освобожден.

Не нашли мы и младшего брата, его в день депортации с нами не было, он пропал без вести. Из 8 членов нашей семьи потеряли троих. В 1953 г. старший брат разыскал нас и вызвал в г. Андижан. Там мы с сестренкой ходили в школу, обучались на русском языке. На каникулах работала в комбинате и впервые купила себе пальтишко. С 1956 г. разрешалось обучаться в техникумах и институтах.»

Навчатися кримськотатарською мовою дітям не дозволяли, а їх батькам заборонялося викладати, як і бути медпрацівниками. Правду кажучи, навчатися рідною мовою не мали можливості і діти інших народів Узбекської РСР та Таджикиської РСР, куди згодом переселилися частину депортованих. Влада запроваджувала насильницьку русифікацію. Але ставлення до кримськотатарських поселенців було надзвичайно суворим. За запізнення на роботу давали 7 років ув'язнення.

*Зі спогадів **Яшлавської Нія** : «...нас перевели в город Янгиюль, где предупредили, что за побег с мест депортации грозит 25 лет лишения свободы. Через некоторое время от болезни умерла сестренка Хатидже. Никуда не разрешали ехать учиться. Я устроилась ученицей в бухгалтерию, это в 4 км. от нас. На работу шла пешком. За опоздание тогда давали 7 лет. Никакие дома или стройматериалы не выделялись. Через много лет люди сами стали делать из глины кирпичи и строить себе жильё.»*

Існували обмеження у продовженні післяшкільної освіти. І тільки після смерті Сталіна режим спецпоселень послабили. Ось як про це згадує **Абдурафієва (Абдураманова) Солтаніє**: *«В школе мы обучались на русском языке. В 12 лет я пошла в 1 класс. До 1956 г. учиться в техникуме и институте нам не разрешали. В 1953 г. я устроилась работать сварщицей на заводе. После смерти Сталина стало легче жить, и мы могли свободно передвигаться по району.»*

13 липня 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР відмінила свій указ від 26 листопада 1948 р. про кримінальну відповідальність за втечу з місць заслання. Тоді ж частина кримських татар вирішила повернутися до Криму. Але виявилось, що їхні будинки заселені переселенцями з російських та українських областей, а все майно вилучено державою. Тому татари почали вимагати повернення відібраних у них під час виселення з Криму будівель і відшкодування вартості вилученого майна.

У відповідь на це секретар ЦК КП України **О. Кириченко** написав листа секретарю ЦК КПРС Хрущову М. С.: *«Кримський обком партії просить Вас вийти з клопотанням до ЦК КПРС про заборону всім адміністративно висланим у 1944 р. повертатись і проживати на території Кримської обл.*

<...> Враховуючи, що Кримська область є прикордонною і заселяти її колишніми спецпереселенцями небажано, вважаємо за необхідне:

- 1. Заборонити проживання в Кримській області всім особам, депортованим у 1944 р. з Криму і зараз звільненим із спецпоселень.*
- 2. Усім звільненим із спецпоселень і вже прибулим до Криму рекомендувати виїхати на проживання до інших областей Радянського Союзу, а їх прохання щодо повернення відібраного під час виселення майна не задовольняти...<...>»*

Але, не дивлячись на труднощі, які доводилось пережити кримським татарам після депортації, вони не скорилися, не погодилися з позбавленням людських прав, не втратили гідності та внутрішньої свободи. Майже одразу почалися їхні протести, що свідчило про наміри вести боротьбу за повернення до Криму та визнання депортації як акту геноциду.

Вперше політичну оцінку діям сталінського режиму було дано на XX зїзді КПРС у 1956 р., коли М. Хрущов виступив на закритому засіданні з доповіддю «Про культ особи та його наслідки». Та єдине, що тоді зробила влада відносно кримськотатарського народу - це зняла адміністративний нагляд без права повернення на рідну землю та без права на компенсацію втраченого майна. Тому боротьба за відновлення власних прав продовжилась.

Велику роль в активізації національного руху кримських татар відіграв генерал-майор **Петро Григорович Григоренко**, який виступав із захистом прав багатьох пригнічених народів – євреїв, месхів, вірменів, німців Поволжя, чеченців та інших. Але саме за захист інтересів кримськотатарського народу Петро Григоренко був ув'язнений у 1964 році, позбавлений усіх військових звань і нагород та підданий примусовому лікуванню у психлікарні.

За права власного народу з початку 1960-х рр. розпочинає боротьбу і молодий **Мустафа Джемільєв**, який був одним із провідників кримськотатарського національного руху. 27 серпня 1965 року Мустафа з кількома однодумцями-протестувальниками намагався зустрітися з першим секретарем ЦК КП Узбекистану Ш. Рашидовим. 11 вересня юнака разом з іншими активістами було заарештовано за «порушення громадського порядку та хуліганство». У тому ж році М. Джемільєв був відрахований з четвертого курсу інституту за поширення серед студентів свого історичного рукопису *«Короткий історичний нарис тюркської культури у Криму у XIII–XVIII ст.»*, зміст якого було розцінено КДБ як *«націоналістичний та антирадянський»*. У травні 1966 року Мустафу засуджено на півтора року позбавлення волі через його відмову служити у Радянській армії з політичних мотивів, після чого його відправили у табір під Ташкентом.

Під час відбування терміну покарання його помістили у штрафний ізолятор *«за проведення антирадянської пропаганди серед ув'язнених»*, після чого колишній студент оголосив голодування. Довгих дев'ять місяців його годували примусово через зонд. У листопаді 1967 року Мустафа був звільнений з ув'язнення. Після звільнення у 1967 році Мустафа Джемільєв, за сприяння того ж Петра Григоренка, встановив тісні контакти з правозахисниками Москви та інших регіонів СРСР, організував інформування світової громадськості про стан кримськотатарського народу та його боротьбу за відновлення своїх прав.

Влада мусила якось реагувати, тому 5 вересня 1967 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму». Указ скасовував звинувачення в зраді кримських татар, проте, проголошував нібито повне

укорінення кримських татар в Узбекистані. Хоча формально вважалося, що кримські татари отримали дозвіл на проживання на усій території СРСР, та на практиці виявилось, що режим продовжував чинити бюрократичний опір поверненню татар на рідну землю.

У січні 1974 р. Президія Верховної Ради СРСР скасувала заборону грекам, вірменам, болгарам та кримським татарам повертатися в Крим на місця їх колишнього проживання. Хоча під час депортації з Криму виселили більше 190 тис. татар, реально повернутися без перешкод змогли лише одиниці. Влада жорстоко контролювала процедуру «повернення». Аби не дати татарам стихійно повертатися на батьківщину, терміново втілюються відповідні міри – запроваджується паспортна система з «пропискою за місцем проживання». Планувалося, що влада буде самостійно обирати 100-200 родин на рік, яким видаватиме дозвіл на проживання у Криму. Але такі плани влади не задовольняли татар, які почали самостійно масово повертатися додому. Їх примусово виселяли повторно, а будинки, в яких вони проживали, руйнували бульдозерами, та все одно це не спиняло людей, які прагнули повернутися на землю своїх дідів-прадідів. Щороку до Криму приїздили і проживали там без прописки до тисячі кримських татар. За допомогою міліції цих людей переслідували і навіть загрожували їм кримінальним покаранням за порушення паспортного режиму.

Яскравим прикладом такого ставлення влади до колишніх незаконно депортованих представників кримськотатарського народу є трагічна доля **Муси Мамута**. Він переїхав до Криму з родиною у 1975 році не маючи дозволу на проживання. Придбану за власні кошти хатину нотаріально оформити Мусі не дозволили, отже, про законну прописку годі було і мріяти. Але Муса Мамут разом із дружиною та трьома дітьми продовжував проживати у селі Донське (до депортації – Беш-Терек) Сімферопольського району. Невдовзі проти самого Муси та його жінки Зекіє було відкрито кримінальне впровадження за порушення паспортного режиму. У 1976 році Мусу Мамута засудили до двох років позбавлення волі у таборі загального режиму м. Кременчуг Полтавської області. Його дружину також засудили до двох років позбавлення волі, але умовно, враховуючи, що в неї на утриманні залишалося троє неповнолітніх дітей. За гарну поведінку та працелюбність Муса Мамутов був звільнений з табору на 9 місяців раніше строку і повернувся в село Донське. Та родині не давали спокою. Раз-по-раз відмовляли у прописці та вимагали, щоб вони залишили територію Криму.

20 червня 1978 року проти Муси Мамута та його дружини було відкрито нове кримінальне впровадження за звинуваченням у порушенні паспортного режиму. На що Мамут заявив, що більше живим у руки правоохоронців не потрапить. І тому, коли **23 червня 1978 року** на його подвір'я прийшов дільничий міліціонер, аби доправити Мусу до слідчого, Муса Мамут здійснив самопідпал. Через багаточисельні опіки він помер 28 червня 1978 року у Сімферопільській лікарні.

Похорони Муси Мамута перетворилися на мітинг протесту. Хоча влада відібрала у небагатьох кримських татар, що мешкали у Криму без прописки та мали особистий транспорт, водійські права, усі підступи до села Донське контролювалися, зупинка усіх видів транспорту біля села заборонялася, але це людей не спиняло. Вони йшли по багато кілометрів пішки, аби віддати останню шану своєму співвітчизнику, який пожертвував своїм життям заради ідеї повернення свого народу до Криму.

Ці трагічні події відбувалися саме тоді, коли вперше, у 1977 році, з більше, ніж 9 тисяч «нелегально прибулих», у Криму було прописано півтори тисячі кримських татар. Причиною такої «милості» з боку влади стала елементарна нестача робочої сили на півострові. Але виступи на похованні Муси Мамута, серед яких пролунали обіцянки продовжити боротьбу Муси і домогтися, щоб Крим знову став батьківщиною для кримськотатарського народу, підштовхнули владу до посилення адміністративного тиску на тих, хто вирішив повернутися до Криму.

У своєму звіті в ЦК КПРС В. Щербицький подає такі дані: на 1978 рік у Криму проживало майже 10 тис. татар, приблизно третина з них там проживала неофіційно. Підводячи підсумок історії з трагічною загибеллю Муси Мамута, Щербицький завершує її словами: *«Предложения по укреплению паспортного режима в Крымской области с учетом ее специфики и сдерживанию неорганизованного массового заезда татар в Крым внесены нами в ЦК КПСС 18 мая с.г.»*. Ці пропозиції були втілені в життя Постановою Ради Міністрів СРСР № 700, яка ще більше ускладнила ситуацію з поверненням кримських татар на батьківщину. Тому перша половина 1980-х рр. була періодом «застою» у кримськотатарській справі боротьби за відновлення власних прав. Ситуація почала змінюватися на краще з початком «перебудови». Історичні процеси, які запустили в дію національні рухи по всьому Радянському Союзу, спричинили і нову хвилю протестів із вимогами повернення на батьківщину кримських татар.

Повернення кримських татар до Криму набуло масового характеру, починаючи з 1987 р. На початку 1990 рр. кримські татари стали третьою за чисельністю етнічною групою Криму. Депортація була визнана Верховною Радою СРСР незаконною і злочинною лише в **1989 році**. Але в умовах тотального розпаду економіки Радянського Союзу коштів на повернення та відшкодування збитків за вилучене майно на той час не було. З проголошенням незалежності України весь тягар в наданні допомоги по переселенню кримських татар повністю взяла на себе українська держава. Протягом **1991-2004 рр.** за рахунок держави було збудовано 8 тис. та викуплено 1 400 будинків та квартир, що дозволило забезпечити житлом більше 33 тис. чоловік. Ще 110 тис. татар придбали житло самостійно.

З початку масового повернення татар до Криму під індивідуальну забудову їм було виділено 70,5 тис. земельних ділянок. Але це дуже мізерна кількість. Долаючи усілякі бюрократичні перешкоди по отриманню дозволу на побудову житла, татари вирішили діяти інакше – вони почали оселятися на землі без дозволу, «самовільно», розпочинаючи будівництво, а вже потім отримувати на це дозвіл.

З метою вирішення питань інтеграції репатріантів Урядом України **25 січня 2002 р.** ухвалено «Програму сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002-2005 роки» та **11 травня 2006 р.** ухвалено «Програму Кабінету Міністрів України з розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися в Україну на проживання, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року», яку було подовжено відповідною постановою КМУ на період до 2015 р.

Стосовно «політичного врегулювання» та участі татар в керівництві Кримською автономією, то у 7 квітня 2000 року Указом Президента Л. Кучми було затверджено «Положення про Раду представників кримськотатарського народу», яка мала складатися з представників Меджлісу. Але інші президенти не користувалися Радою як механізмом комунікації з автономією. А у 2010 р. за президенства В. Януковича взагалі було змінено принцип формування цього органу. До Меджлісу були включені опозиційні сили, які виступали всупереч політиці національно-демократичного руху кримських татар. В

результаті, татари у власному представницькому органі опинилися в меншості - 8 проти 11. Такі вчинки влади ніяк не сприяли налагодженню конструктивного політичного діалогу кримських татар з офіційною українською владою.

Певні надії на краще життя кримські татари пов'язували з початком **«Революції Гідності»**, яка мала на меті, нарешті, покінчити з бюрократією та корупцією, відновити справедливість в усіх сферах життя. Але скористатися досягненнями революції кримські татари не змогли через анексію Кримського півострова Російською Федерацією.

Ще 11 грудня 2005 р. 4-та сесія четвертого Курултаю (Національної Асамблеї) кримськотатарського народу визнала депортацію 18 травня 1944 р. й наступні десятиріччя насильницького утримання кримських татар у місцях вигнання **актом геноциду корінного народу Криму**. Тоді ж була створена Спеціальна комісія з вивчення геноциду кримськотатарського народу і подолання його наслідків; її перше засідання було проведене **20 травня 2006 р.**, перший звіт роботи Комісії оприлюднений 22 грудня 2006 р. на 5-й сесії четвертого Курултаю.

Робота з визнання депортації актом геноциду значно активізувалася 2009 р. На виконання указів президента України «Про відзначення 2009 р. Дня пам'яті жертв політичних репресій» та «Про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою», у травні у Сімферополі відбулася виїзна колегія Служби безпеки України, в засіданні якої взяли участь лідери кримськотатарського народу **Мустафа Джемільєв та Рефат Чубаров**, муфтій мусульман Криму **Емірالی Аблаєв**, постійний представник Президента України в АР Крим Леонід Жунько. 2 липня 2009 р. Президент доручив СБУ та Генпрокуратурі розглянути питання про порушення відповідної кримінальної справи, що можна вважати першим кроком до офіційного визнання депортації кримських татар актом геноциду.

14 липня 2009 року, за ініціативи СБУ, в Києві відбувся круглий стіл «Депортація кримських татар: історичні та правові оцінки», в якому взяли участь народні депутати України, представники СБУ, громадських організацій, засобів масової інформації, низка експертів та дослідників. Заступник голови СБУ Микола Герасименко повідомив, що на виконання доручення Президента України Віктора Ющенка Служба безпеки України разом з Генпрокуратурою почала проводити збір матеріалів, які стосуються незаконних виселень 1944 р. кримськотатарського народу, а також болгар, вірмен, греків та німців, які проживали на території Криму. Збиралися та вивчалися документи про злочини тоталітарного режиму 1944 р., встановлювалися та опитувалися свідки. Очікувалось, що на підставі здобутих матеріалів СБУ та Генпрокуратура нададуть правову оцінку незаконному насильницькому виселенню «народів Криму» відповідно до норм законодавства України.

Але ні за президентства Ющенко, ні за президентства Януковича офіційно депортація геноцидом так визнана не була. Як би це не здавалося дивним, але, окрім співчуття, в українців інших почуттів не викликало. Дійсно стурбованими в питаннях визнання депортації геноцидом були лише громади національних меншин України, у той час, як політичні партії використовували дане питання тільки в своїх інтересах з метою отримати владу на півострові. Про це заявив лідер Мустафа Джемільєв в інтерв'ю «Урядовому кур'єру»: *«Україна, потрібно визнати, ніколи не мала системної національної політики щодо Криму. Всі політичні сили розглядали кримських татар як електоральний об'єкт. Однак не було визнання того, що кримськотатарський фактор дуже важливий для цілісності України, і того, що цей народ треба підтримувати в будь-якому випадку, незалежно від того, як він проголосує».*

Після захоплення Криму російськими військами татари опинилися в скрутному становищі. Представники цього народу відмовилися брати участь у референдумі 16 березня 2014 року, не бажають визнати його результати. Це викликає невдоволення і репресії з боку російської влади. Мустафа Джемільєв в інтерв'ю радіостанції «Ехо Москви» розповідав 11 травня 2014 року, що Федеральна служба безпеки Росії намагалася внести розкол в Меджліс кримськотатарського народу. «В даний час татар шантажують, погрожують закрити бізнес,

якщо вони не визнають проросійську владу в Криму. Починають цікавитися їхнім бізнесом, прямо кажуть: «Ми все вам прикриємо. Або будете ось таким хорошим татариним, або ж взагалі будете розорені», – говорив Джемільєв. За таку непримирену позицію Рифат Чубаров (новий голова Меджлісу) та Мустафа Джемільєв були позбавлені права перебувати на території Криму та взяти участь 18 травня 2014 р. у траурному мітингу з нагоди 70-річчя депортації кримських татар, який традиційно проводили у центрі Сімферополя.

Загалом, за оцінками агентства ООН у справах біженців, з півострова на материкову Україну були змушені виїхати близько двадцяти тисяч осіб. Значна частина – кримські татари, які втікають від переслідувань. Отже, боротьба кримськотатарського народу за свої права продовжується. Цей народ показав себе справжнім патріотом України. Кримські татари не чіпляли на груди жовто-блакитних стрічок і не вигукували гасел «Слава Україні!». Вони доводили свою вірність справами: говорили українською, проводили мітинги, ігнорували референдум та всіма силами пробивалися на вибори. Україна не має права забувати про це! І як би дивно це не було, але саме кримські татари виявилися найбільшими українцями в скрутний час у Криму.

Пам'ятка для здійснення рефлексії

1. У чому, на вашу думку, полягає актуальність й значення теми, яку ми досліджували у процесі веб-квесту?
2. До якого висновку ви дійшли у процесі роботи над головним питанням веб-квесту?
3. Які аргументи ви можете навести на підтвердження своєї думки? Спробуйте у процесі своїх міркувань й аргументації висновків, використати документи й свідчення очевидців, зібраних учасники веб-квесту.
4. Що для вас виявилось найбільш корисним у процесі дослідження? Чи змінилося ваше ставлення до цієї теми? Чи змогли ви отримати для себе корисні результати? Які думки й почуття викликала у вас тема дослідження?
5. З якими труднощами ви зіткнулися, виконуючи завдання веб-квесту? На які питання ви не змогли знайти відповідь?